

BARCELONA I EL GRAN COMERÇ AMB ORIENT.
UN SEGLE DE RELACIONS COMERCIALS DE BARCELONA
AMB EGIPTE I SÍRIA
(c. 1330 - c. 1430)¹

DAMIEN COULON

Universitat de Marc Bloch (Estrasburg)

RESUM

Aquest text presenta de manera resumida la tesi doctoral que duu per títol *Barcelone et le grand commerce d'Orient: Un siècle de relations avec l'Égypte et la Syrie-Palestine (1330-1430)*, publicada en llengua francesa el 2004. S'examina el paper que el port de Barcelona va jugar des del 1330 fins al 1430 dins del gran comerç mediterrani, en particular el de les famoses espècies, que passava pel sultanat mameluc, és a dir, Egipte i Síria. Mostra que no té gaire sentit parlar de declivi econòmic entre aquestes dates, en vista de l'evolució clarament creixent de les inversions i de la partença de naus de Barcelona cap al Llevant, a partir de 1360-1370. En el curs del període estudiat, Barcelona constitueix veritablement un centre econòmic major, que estructura i domina importants porcions de l'espai mediterrani, al mateix nivell que Venècia o Gènova, considerades sovint les ciutats fundadores d'un capitalisme mercantil modern i d'un «sistema-món», per reprendre l'expressió i la lògica de Fernand Braudel. Però aquest èxit comercial provoca també fortes tensions socials al si de la capital catalana, que expliquen en gran part el desencadenament de la guerra civil de 1462-1472.

PARAULES CLAU

Gran comerç medieval, mercaders, poder municipal (Barcelona).

ABSTRACT

In this review of the doctoral thesis, *Barcelone et le grand commerce d'Orient: Un siècle de relations avec l'Égypte et la Syrie-Palestine (1330-1430)*, published in 2004, author Damien Coulon examines the role played for about a century (1330-1430) by the port of Barcelona in the general Mediterranean trade, with particular scrutiny on the spice trade transiting through

1. Tesi doctoral dirigida per Michel Balard, que va ser presentada amb el títol *Barcelone et le grand commerce d'Orient: Un siècle de relations avec l'Égypte et la Syrie-Palestine (1330-1430)*. Fou defensada el 20 de desembre de 1999 a la Universitat de París I (Panthéon-Sorbonne), davant d'un tribunal format per Henri Bresc (Universitat de París X (Nanterre)), Maria Teresa Ferrer i Mallol (CSIC, Barcelona), Pierre Racine (Universitat de Marc Bloch d'Estrasburg) i Mounira Chapoutot-Remadi (Universitat de Tunísia), que li va atorgar la qualificació de «très honorable avec félicitations du jury». Ha estat publicada en francès per la Casa de Velázquez (Madrid, 2004) sota el títol *Barcelone et le grand commerce d'Orient: Un siècle de relations avec l'Égypte et la Syrie (1330-1430 environ)*.

the Mamluk empire (Egypt and Syria). He demonstrates that there is no reason to speak of economic decline during that period, because the levels of investment and number of ships used in that trade clearly grew from 1360-1370 on. In fact, throughout the period considered, Barcelona was undoubtedly a major economic hub and a dominant cohesive force in key parts of the Mediterranean region similarly to Venice and Genoa, frequently cited as having founded modern mercantile capitalism and a «world-system», as defined by Fernand Braudel. But this commercial success also caused internal social tensions that were largely responsible for the outbreak of the 1462-1472 civil war.

KEY WORDS

Great medieval trade, merchants, municipal power (Barcelona).

L'objecte d'aquesta tesi és analitzar el paper que el port de Barcelona va jugar des del 1330 fins a aproximadament el 1430 dins del gran comerç mediterrani, en particular el de les famoses espècies, que passava pel sultanat mameluc, és a dir, Egipte i Síria-Palestina. Fins ara, la historiografia s'ha dedicat a avaluar la participació de les grans metròpolis italianes, Venècia i Gènova, en concret, en el comerç amb Orient o el Llevant; tanmateix, Barcelona sosté sense dificultat la comparació amb aquests dos grans ports durant el període considerat. Aquesta constatació de base duu lògicament l'autor a replantejar de pas la qüestió del declivi català a la fi de l'edat mitjana.

Tenint en compte l'escassetat dels documents àrabs conservats, les fonts buidades es basen majoritàriament en la rica documentació barcelonina. L'Arxiu de Protocols Notarials —i, en concret, l'existència molt abundant de comandes marítimes— ha proporcionat el gruix de les informacions comercials, que han pogut ser completades pels llibres de comptes conservats a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona i per la documentació més diversificada de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona; l'Arxiu de la Corona d'Aragó, i especialment la secció de la Cancelleria Reial, ha permès igualment aclarir les relacions diplomàtiques mantingudes entre els sobirans d'ambdós estats, que es van interessar, per diferents raons, en aquest corrent comercial de primera importància; les seccions del Reial Patrimoni i de la Batllia General han vingut a completar certes dades serials i quantitatives aportades per la documentació comercial. Per últim, de forma inesperada, l'Arxiu Diocesà de Barcelona ha aportat igualment el seu plec d'informacions sobre la partença de naus cap a costes teòricament prohibides als mercaders cristians pel papat. L'encreuament d'aquestes diferents fonts ha pogut així enriquir i fer més segures les conclusions avançades per l'autor.

La primera part del treball intenta determinar el pes dels elements que condicionaven aquest negoci, en primer lloc la política pontifícia. Dins la perspectiva d'una hipotètica croada, el papat prohibeix teòricament tot negoci amb l'Estat mameluc, però el tolera de fet i, en contrapartida, descompta prèviament les multes.

Aquestes aviat es converteixen en llicències a pagar i els papes d'Avinyó les multipliquen per treure profit d'aquesta fàcil font d'ingressos.

La diplomàcia desplegada per la Corona d'Aragó constitueix un segon element d'enquadrament de les activitats comercials amb el Llevant. Els sobirans cercaven, en efecte, protegir aquesta activitat tan lucrativa, de manera que ells també poguessin aprofitar aquest mannà providencial per la via de nombrosos impostos que, al principi, i a exemple dels del papat, prengueren la forma de multes a fi de salvar la cara davant del poder pontifici. Els reis d'Aragó, des del regnat de Jaume II fins al de Ferran I (1296-1416), van tenir un gran interès a mantenir bones relacions amb els sultans mamelucs i a apaivagar les inevitables diferències entre els comerciants d'ambdues nacions, per tal que els mercaders catalans poguessin mantenir llur fructuós negoci. Tanmateix, amb Alfons el Magnànim (1416-1458), aquesta política va canviar i es va fer més brutal pel que fa als sultans mamelucs, els quals cercaven també aprofitar-se d'aquest comerç imposant arbitràriament nombroses taxes i àdhuc monopolitzant el tràfic de certes espècies. L'actitud del sobirà aragonès va esdevenir clarament més restrictiva i autoritària, fins i tot respecte als mercaders catalans; aquest enduriment s'explica en gran part per la voluntat d'Alfons V de dur a terme els seus ambiciosos projectes de conquesta a la Mediterrània, que requerien l'ajut financer dels negociants i el suport tàctic de llurs naus. El rei topà de moment amb l'oposició dels mercaders, així com la dels edils de Barcelona, els quals també volien enquadrar aquesta expansió mercantil cap al Llevant, sobretot creant consolats catalans a Alexandria i Damasc. Van aparèixer clares tensions entre el sobirà i els magistrats municipals des de la fi del regnat de Pere el Cerimoniós (1336-1387), per exemple amb motiu del control de l'impost recaptat sobre el comerç amb el sultanat mameluc, destinat a la construcció i després al manteniment de les drassanes de Barcelona.

Un estudi de la flota utilitzada i de les condicions de navegació completa aquesta primera part. En resulta la utilització de naus de tonatge molt gran a mitjan segle XIV, i a continuació de dimensions més reduïdes, però en nombre més gran, sobretot durant el darrer decenni del segle XIV i els quinze primers anys del segle XV. Entre els vaixells utilitzats pels mercaders catalans hi ha també algunes galeres, però molt més rarament; cosa que ens permet conèixer un intent de posar en pràctica relacions comercials regulars segons el model venecià de les galeres de línia, les *mude*.

Els itineraris marítics palesen igualment l'existència de tota una xarxa d'escales i d'un ritme i d'uns hàbits de navegació que, essencialment, eren semblants a les de les altres metròpolis mercantils. Finalment, l'estudi dels accidentats episodis amb el cors i la pirateria mostra que els mercaders i els navegants catalans que es feien a la mar amb vela cap a Egipte o Síria podien tenir tant el paper d'agressors com el de víctimes, fet que generava interminables cicles de represàlies amb les altres nacions mercantils. Nogensmenys, aquests incidents, cada cop més nombrosos, no interromperen mai totalment el flux comercial entre les dues ribes de la Mediterrània.

La segona part del llibre, consagrada al negoci pròpiament dit, comença amb una anàlisi de les tècniques comercials utilitzades, caracteritzades per una pràctica massiva dels contractes de comandes marítimes, és a dir, d'acords limitats a un viatge, pels quals uns proveïdors de fons confiaven béns a mercaders itinerants que es desplaçaven contínuament entre Barcelona i els territoris mamelucs. Els primers contractes d'assegurances a prima van fer la seva aparició a començaments del segle xv i es generalitzen en la dècada dels vint, en gran part sota l'impuls dels mercaders italians presents a Barcelona. L'estudi dels capitals invertits revela importants fluctuacions, les quals reflecteixen per al període 1330-1430 les diferents fases d'un cicle econòmic quasi complet: expansió, crisi, depressió i, finalment, redreçament. Les inversions arriben a un nivell respectable durant el curs de la dècada de 1340, sens dubte com a resultat de la reorientació de les grans rutes del comerç, que tornaven a posar en valor Egipte i Síria després del desmantellament de la unitat mongola, la qual havia permès al seu temps l'establiment d'eixos comercials que travessaven el centre del continent asiàtic. Tanmateix, el decenni següent es caracteritza per una caiguda brutal del nivell mitjà dels capitals catalans invertits al Llevant, en gran part com a conseqüència de les epidèmies de pesta i de llurs conseqüències demogràfiques i econòmiques que es van abatre aleshores sobre la conca mediterrània i més en general sobre Europa. Els conflictes entre la corona d'Aragó i Castella (1356-1375), d'una banda, i la incursió del rei de Xipre a Alexandria, el 1365, de l'altra, van acabar de deteriorar encara més aquesta conjuntura molt deprimida. De tota manera, a partir de la dècada de 1370, lentament però segura, el nivell mitjà dels capitals invertits es va redreçar, i va arribar a la fi del segle xiv al nivell de la dècada de 1340, per depassar-lo llargament durant el curs del tercer decenni del segle xv.

L'abundós nombre de contractes de comandes estudiats ens permet, d'altra banda, saber amb precisió quines eren les mercaderies exportades pels catalans cap a Egipte i Síria. Els draps constitueixen de lluny el principal article comercialitzat; la seva arribada en massa als mercats del Pròxim Orient provocà fins i tot una reculada de la producció tèxtil a l'àrea, perquè els mercaders catalans no eren pas els únics a exportar-hi els teixits de llana confeccionats en els nombrosos centres drapers del Principat. A banda d'aquest producte, de qualitat mitjana i relativament barat, eren igualment exportades algunes mercaderies precioses: primer, plata, en forma de lingots, de monedes, o de peces de vaixel·la, però solament durant un període ben delimitat (fins als anys 1340), perquè els jaciments sards sota control catalanoaragonès, principal font d'extracció, arribaren aviat a l'esgotament; després corall, en una època més tardana (des de finals del segle xiv), però de manera més duradora (fins a la guerra civil de 1462-1472). L'exportació successiva d'aquests dos articles de luxe va contribuir a aixecar de manera significativa el nivell de les inversions, i aporta un element d'explicació suplementari a les evolucions comercials anteriorment descrites. També s'exportaven molts altres productes: safrà, productes alimentaris de menor valor com la mel, la fruita seca o l'oli, o fins i tot pells i antimoni. Les dades des-

xifrades són tan abundants que, de vegades, permeten determinar sèries de preus i copsar-ne les fluctuacions.

Per contra, els mateixos contractes, redactats abans de la partença dels mercaders, són evidentment molt més avars pel que fa a dades sobre els articles importats. No proporcionen cap indicació precisa de quantitats, de manera que és impossible establir sèries xifrades tan detallades com per a les exportacions. Tanmateix, és molt fàcil fer una identificació dels productes d'Orient que són reclamats, i fins i tot es pot fer una classificació de les diferents espècies, per ordre d'importància. En primer lloc, arriba, amb tota seguretat, el pebre, que de vegades és superat per les diferents classes de gingebre; després vénen la canyella i el clau. Pel que fa al sucre, les importacions seran dràsticament interrompudes a partir de la fi del segle XIV a causa de l'expansió del conreu de la canya de sucre a regions més properes a Catalunya, com Sicília o el llevant ibèric. Hi hauria encara molts altres productes per incloure en la relació de les nombroses espècies importades a Barcelona pels catalans, com ara, condiments, colorants o articles d'ús medicinal. Precisament per aquesta imprecisió de les dades relatives a les mercaderies d'importació esmentades, és molt difícil determinar el saldo de la balança comercial entre Barcelona i el sultanat mameluc.

La tercera i darrera part és dedicada al medi humà que anima aquests intercanvis amb el Llevant. L'anàlisi de l'origen geogràfic i social dels que hi prenen part revela perfils molt diferents. Els mercaders són de bon tros els participants més nombrosos en aquest negoci, però també s'hi troben corredors, banquers, apotecaris, drapers, pellissers, i un bon nombre d'altres professions. Hom percep clarament, però, una evolució que condueix ràpidament a una uniformització en profit dels mercaders, la qual tradueix un procés de *professionalització* que cal relacionar directament amb l'augment ja especificat de la mitjana dels capitals invertits en aquest tràfic. Els participants modestos que arriscaven alguns estalvis en el productiu comerç amb Egipte i Síria abandonen progressivament aquestes activitats. Com a contrapartida, els rics negociants que controlen cada cop més estretament el tràfic amb el sultanat mameluc pertanyen a l'elit mercantil de Barcelona, i sovint formen part del Consell de Cent. El comerç amb Orient, font de llur opulència, constitueix, doncs, per a ells un mitjà d'ascensió social. No obstant això, no ocupen els llocs dirigits de la ciutat, monopolitzats per un grup oligàrquic que pretén conservar gelosament els seus privilegis i s'oposa de vegades als objectius comercials dels mercaders. La tensió entre aquests grups socials rivals conduirà progressivament a la guerra civil dels anys 1462-1472.

Respecte a l'origen geogràfic, els barcelonins representen de molt el grup més nombrós dels participants en aquest comerç; cal no oblidar, però, que partim de fonts barcelonines, fet que tendeix sens dubte a augmentar-ne la proporció. Entre ells hi trobem minories actives de jueus —més tard, després dels pogroms de 1391, seran conversos—, així com algunes dones, sovint esposes o vídues de negociants, que tenen un paper gens negligible. Entre els catalans originaris d'altres ciutats, es

distingeixen particularment els perpinyanesos. Els altres habitants de la Corona d'Aragó són per contra relativament escadussers, almenys segons el testimoni de les fonts emprades, majoritàriament barcelonines, les quals impedeixen sens dubte copsar precisament la participació de mallorquins o de valencians. Sempre segons aquesta documentació, els italians —en concret, genovesos i florentins— són, alguns anys, més nombrosos que els grups esmentats pel que fa a la participació en el comerç barceloní amb Egipte i Síria. Pel que fa als mercaders del sud de França, només participen excepcionalment en aquest tràfic, tot i que alguns marsellesos, de vegades, carreguen quantitats considerables de mercaderies a bord de galeres aparrellades a Barcelona.

Per últim, l'estudi d'alguns aspectes complementaris mostra que els catalans residents a Egipte o a Síria formaven una comunitat molt reduïda d'efectius, a diferència dels genovesos i sobretot dels venecians, que es podien beneficiar *in situ* del suport que els proporcionava la seva nació. Aquesta absència de corresponsals explica que el comerç barceloní amb el Llevant s'hagi valgut tan sovint dels contractes de comanda, mentre que altres tècniques comercials, més flexibles i més modernes, eren utilitzades per altres nacions comerciants —i també pels mateixos catalans en els intercanvis amb altres destinacions.

Al final d'aquest estudi, cal concloure que no té gaire sentit parlar de declivi econòmic català entre el 1330 i el 1430, en vista de l'evolució clarament creixent de les inversions i el volum de naus enviades de Barcelona cap al Llevant a partir de 1360-1370. De fet, en el decurs del període estudiat, Barcelona constitueix àdhuc un centre econòmic major, que estructura i domina importants porcions de l'espai mediterrani, com ho fan Venècia o Gènova, sovint tingudes per les ciutats fundadores d'un capitalisme mercantil modern i d'un «sistema-món», en paraules i lògica de Fernand Braudel. Però l'explotació d'aquesta vasta xarxa de relacions comercials no implicà un reconeixement polític de les elits mercantils al si de la ciutat, almenys a l'altura de les seves aspiracions. D'aquí en resultaren frustracions i tensions socials que constituïren sens dubte el principal factor de fragilitat de la capital catalana; i que expliquen en bona part el desencadenament de la guerra civil que devastà la ciutat entre el 1462 i el 1472 i posà fi a aquesta brillant expansió comercial.